

VÉRY DALMA

A beszédbbe rejtett mérték: a tájnyelv költőiségéről

Önálló és sajátlagos

Mikor a költemény magába szövi a táj nyelvét, nem a tájnyelv „költészetté emeléséről” van szó, hanem annak láthatóvá válásáról, hogy a *tájnyelv maga költői*.¹ De mit jelenthet ez? Hogy a tájnyelv önmagában is „szép beszéd”? Hogy „mély gondolatok” fogalmazódnak meg benne és általa? Hogy „lírára emlékeztető”, mert „zenei elemekkel bír”, és olykor „ritmikus mintázatok” lelhetőek fel benne? A tájnyelv költői voltának efféle leírása éppen attól térít el bennünket, ami benne és általa megfontolandó.

Ami költői, nem korlátozódik sem az irodalomra, sem a művészetre. Az ember által létrehozott költőit mindenkori létviszonylatainak megfelelő válaszadása képezi, vagyis a lét mértékének megfelelő gondolkodás és tevés, valamint az így kialakított létben való lakozás. „A költésben történik meg a mérték vétele. A költés a szó szigorú értelmében vett mérték-vétel, amely révén az ember mértéket kap létezésének [Wesen] tágasságához.”² E mérték szerint való gondolkodásból fakadó tevékeny-lét megképzés (alkotás), képződés (alakítás és alakítottság), valamint megképzettség (alkotott-lét): mint ilyen, a tevékeny-lét – eltérő módjaiban – szükségképp sajátlagos és önálló. *Sajátlagos*, mert a mindenkori létösszefüggés sajátja határozza meg, az, ami az embert „enyém”-ként szólítja meg, s amire az ember „enyém”-ként ad a létösszefüggésnek megfelelő választ. *Önálló*, mert az *asszociáció* (viszonylatteremtés) és a *fantázia* (a kérdéses viszonylatok kibontakoztatásának érzéke³) segítségével jön létre, azaz még-nem-ismert, vagy nem-így-ismert, tehát autonóm észlelés és értelem-összefüggések által a létező létkarakterét teszi láthatóvá. Valami olyat, s olyanná alakít, mely nem megszokott jellegében tűnik ki, s éppen ez által felel meg annak, ami a lét sajátja. A lét sajátja pedig a mindenkori meghatározott viszonylatok közepette magáról hírt adó, ám ki nem erőszakolható mérték. Az ember által és az ember számára e *mérték*nek megfelelően képződik meg az, ami *sajátlagos* és *önálló*, azaz ami költői. Másképp fogalmazva, maga a költői a lét mértékének, viszonylatai sajátlagosságának, valamint a viszonylatteremtés (asszociáció és fantázia) önállóságának vezérfonalai mentén válik meg tapasztalhatóvá.

Ily módon, a megképzés, a képződés és a megképzettség, ha költői, önállóságában, valamint önállóan artikulált sajátlagosságában a lét *mértéke* szerint való: a létezés eltérő horizontjain feltáruló sajátos viszonylat-összefüggéseknek megfelelően felfedett szempontok szerint alakul, ezen szempontoknak felel meg az embernek a lét hívására adott önálló válaszában. Az elmeél bármely hétköznapi megnyilvánulása, a kézművesség és a mesterségek sajátja, használatra szánt képződés, az eltérő szituációkra adott reakciókból és gesztusokból kitűnő eredetiség

és arányérzék, valamint a művészeti alkotások egyedisége mind a lét eltérő értelmezési horizontjainak metszésében létrejött *létösszefüggés* költői mértékét teszik láthatóvá és megtapasztalhatóvá. Nem arról van itt szó, hogy egy megjegyzés, egy gesztus vagy egy használati tárgy „művészi” mivoltát szeretnénk hangsúlyozni. A „művészi” nem azonos azzal, amit lényegi értelemben költőinek nevezünk. Más-képp fogalmazva, a költői nem merül ki abban, ami „művészi”. A hétköznapi viszonylatokban megnyilvánuló, megképződő költői eredendőségében engedi kitűnni, hogy a *világban-lét maga* a költői lehetőségeit rejt. A művészet ennek a hétköznapi költőiségnek az észlelése, felismerése, újra- és máshogy-képzése. A költői tehát nem a művészetből fakad, a művészet fakad annak tapasztalatából, ami költői. S a művészet sajátos létmódjából ered, hogy egy hétköznapi gesztus, megjegyzés vagy használati tárgy „művészi” voltáról beszélni nemcsak elhibázott, de irreleváns is. A költői nem szükségképp művészi, s nem is korlátozódik a művészetre. Az ember a maga faktikus létében válik kitétté a költői tapasztalatának. Kitétté, hiszen a lét sajátlagos viszonylataiba foglalt mérték önálló gondolkodásra, értelmezésre szólít fel, s e felszólíttóságban kitétté válunk a döntésnek, melyben a költői tapasztalatáról s ekképp saját létünkéről döntünk.

Éppen a költőinek való kitéttég e tapasztalása nyit utat a gondolkodás számára a lakozás lehetőségeit illetően. Mert a létösszefüggés mindenkori mértékének megfelelő, sajátlagosan és önállóan gondolkodó költés *értelmező alkotás* – az értelmező alkotás pedig a lakozás lehetőségét adja minden képződésben és képződmény által; annak lehetőségét, hogy a minket érintő létviszonylatoknak megfelelően, azokat fel- és elismerve alakítsuk létünk értelem-terét. Mint Martin Heidegger írja, „[m]inden töprengő gondolkodás költés, minden költészet gondolkodás.”⁴ S ha a gondolkodó költés, mint értelmező alkotás, egyszersmind a lakozás lehetőségét adja, a lakozás értelmét a költés és a lakozás viszonyáról tartott Heidegger-előadásból származó idézet ekképp világíthatja meg: „[a] lakozás költőisége [...] nemcsak azt jelenti, hogy a költői valamilyen módon minden lakozásnál előfordul. Sokkal inkább azt mondják a szavak: ‘...költőien lakozik az ember...’, hogy a költés teszi a lakozást igazán lakozássá. A költés hagy csak tulajdonképpen lakozni [Wohnenlassen].”⁵

A lakozás ilyen értelmében maga a *beszéd* is, mint értelmező-artikuláló-alkotás, a gondolkodó költés lehetőségét adja. *A műalkotás eredetében* Heidegger ekképp fogalmaz: „[m]aga a nyelv lényegi értelemben költészet”.⁶ A nyelvet pedig a beszéd artikulálja. S ha nem is minden beszéd költői – hiszen nem minden beszédsszituáció teszi lehetővé az önálló és sajátlagos beszédet, valamint nem mindig leljük fel a beszédben mondott mértékét és e mértéknek megfelelő artikuláció hogyanját sem –, minden beszéd mégis alkotott. Mint Platón *A lakoma* című művében áll, „sokféle *poiészisz*, alkotás van; mert minden, ami a nem létezőnek a létezőbe való átmenetét eredményezi, alkotás”.⁷ A beszéd szövedéke a nyelv artikulációja által alkotott, jóllehet anélkül, hogy ily módon a beszéd vagy a nyelv „dologgá” válna. A beszéd észlelés- (az írásjelek és/vagy a beszédsszituáció észlelésének összefüggéseit), valamint értelemvonalatkozásokat teremt, melyek változó viszonylatai újra és újra megvonhatják önnön érthetőségüket, ezzel az értelmezés ismételt kísérletére szólítva fel az embert. A nyelv beszédének alkotásába és alkotottságába tehát –

akár az értelmező alkotás más módjaiba – ugyancsak berendezkedünk az által, ahogy a beszéd észlelés- és értelemzövedékében tájékozódunk, s ily módon, ahogy a létösszefüggések értelmezésére, azok eredendő alakításának lehetőségére szert teszünk. Mi több, eredendősége folytán, ebbe, a nyelvbe mint a beszéd alkotásának lehetőségeibe kell először berendezkednünk, hogy ráeszméljünk arra, hogyan lakozhatunk költőien a gondolkodásban, a tevékeny-létben, a nyelvben, valamint a beszéd más módjaiban.⁸

A nyelvbe, mint a beszéd viszonylatteremtésének lehetőségeibe való *berendezkedés* azonban nem szükségképp azonos a költői *lakozással*. A beszéd már jól ismert, megszokott, fel nem tűnő fordulataiba, sémáiba is berendezkedünk, mi több, ezt is kell tennünk mindennapi szituációink többségében, hiszen csak ez teszi lehetővé a szándékok kölcsönös megértését. Adott esetben az udvarias és a társadalmi szabályoknak megfelelő formális beszéd keretei között és annak kontextusában is jól kiismerjük magunkat; mégsem *lakozunk* e beszédmódban, hiszen az nem sajátunk, sokkal inkább a társadalmi viszonyok sajátja, így nem adhat teret gondolkodásunk önállóságának, még ha a szituáció mértéke e szabályozott beszédmódot kívánja is meg. Ugyanakkor, s ennek ellenére, az alkotottság mindenkori nyelvi lehetőségeibe való berendezkedés teret nyithat a beszédben való költői lakozás lehetőségeinek is. A hétköznapi szövegek, az elmésségek, az önállóan kitalált szavak, az asszociatív fordulatok egyaránt jelzik az értelmező alkotás nyelvi lehetőségeit és módjait. Az ember abban talál magára, amiben önmagát léteinek lényege szerint értheti meg: abban, amit sajátjaként, a lét sajátos mértéké-
ként tapasztal és érez, valamint abban, ami gondolkodásának önállóságát tanúsítja. Ezen sajátos önállóság artikulációja által mutat rá az ember világára a beszéd, önmaga és mások számára egyaránt. A beszédben önállóan és a létezés rejtett mértékének megfelelően artikulált sajátos maga költői, hiszen valami autonóm és jellegzetes, a létezés eredendőségét tanúsító jön létre általa, történjen ez a mindennapokban vagy a művészet által. Ekképp, a költőiben, mint az eredendő lét-autonómia jellegzetességének ismételt létrejövésében lakozunk, hiszen csak így s csak ebben lakozhatunk.

A tájnyelv, természeténél fogva, épp a nyelv eme lényegi költőiségébe enged belátást. A tájnyelv dialektus, s mint ilyen, népnyelv. A dialektus olyan beszédmódot jelöl, mely egy meghatározott társadalmi osztályra vagy régióra jellemző, s az országban alkalmazott irodalmi nyelvtől eltér.⁹ Szókincsében, szóképzésében, valamint nyelvtani sajátosságaiban tér el az utóbbtól, emellett rendhagyó hangtani jellemzőkkel rendelkezik. A táj e nyelve, mint dialektus, népnyelv is, hiszen a vidéken születők anyanyelvként sajátítják el.¹⁰ A tájnyelv az irodalmi nyelvvvel (azaz a köznyelvvvel) fennálló differenciájában a még nem ismert (nem így ismert) nyilvánítja meg, s ezzel annak alternatíváját adja, ahogy az irodalmi nyelven rendszerint gondolkodunk, ahogy létviszonylatainkat megközelítjük, amilyen szempontnak megfelelően értelmezzük azokat, s ahogy a mindenkori létösszefüggés mértéke felől tájékozódunk. A dialektusban előforduló „furcsa formák és kifejezések lekötik figyelmünket, mivel a dialektust nem borítja a 'megszokás leple'.”¹¹ A dialektus által ekképp adott szokatlan alternatíva pedig kitűnő engedi számunkra, hogy a beszédben, abban, ahogy kimondjuk magunkat, *miképp* rejlik a nyelv ér-

telmező alkotása. Láthatóvá teszi, hogy minden, ami beszédet képez – legyen az akár hétköznapi megnyilatkozás – a fogalmazás módját illető döntéseket kíván, viszonylatokat teremt, szempontok választását követeli. Vagyis, e döntésekben rejlik a beszéd alkotottságának létrehozása. Így, e választások szövedékében válik a beszéd alkotottá, ezekben rejlik a költői létrejöttének lehetősége. A tájnyelv – mint dialektus – az irodalmi nyelvtől, a köznyelvtől való különbözőségében a beszéd kitüntetett tapasztalatát adja: annak láthatóvá válását, hogy az önálló és sajátlagos mértékvétel hogyan alakul a nyelvben mint beszédben, mint a választások szövedékében, s hogy a beszéd alkotásának e módja, mint a gondolkodásban való költés, hogyan ad lehetőséget a lakozásra. Megmutatja tehát, hogy hogyan rendezkedhetünk be a nyelvbe mértékletesen, önállóan és sajátlagosan, vagyis hogy hogyan érthetjük meg saját létünket abban, ami költői.

A tájnyelv költészete, mint a költői továbbköltése, feltárja a tájnyelv világát, s tájékozódásra sarkall azon rejtett mértéket illetően, mely saját létünk viszonylataiban is meggondolásra tart igényt. Hogyan rendezkedhetünk be a nyelvbe más-képp, mégis költőien? Hogyan rejtőzik a tájnyelvben a mérték? Amint a tájnyelv világában tájékozódunk, újra és újra felmerülnek számunkra e kérdések, még ha nem is válnak kifejezetté. E kérdések nyomán az értelmező alkotás, a gondolkodás költői alternatíváinak *a nyelvtől eltérő* lehetőségeibe is belátást nyerhetünk, hiszen – mint fentebb fogalmaztunk – *a világban-lét maga* a költői lehetőségeit rejt, a tájnyelv költőisége pedig a lakozás nem-nyelvi viszonylataiba, a tevékeny-lét lehetőségeibe is szükségképp belátást enged, mivel épp ezen nem-nyelvi viszonylatokat artikulálja. A beszédként értett nyelvi artikuláció a mondás *hogyanja* mellett a mondásban *mondottat* is felmutatja, vagyis azokat a faktikus viszonylatokat, melyekkel világban-létünkben számot kell vetnünk, s a módot, ahogy ezen nem-nyelvi viszonylatokban megérthetjük magunkat. A nyelvben való lakozás kérdése tehát szükségképp meggondolásra indít a világba való költői berendezkedés nem-nyelvi módjait és lehetőségeit illetően is. Mindezen lehetőségek feltárásának eredendő tapasztalatát adja a tájnyelvi beszéd.

Robert Burns és Johann Peter Hebel költészete egyaránt a táj nyelvének költői voltát engedi előtűnni, termékenyen megőrizve azon rejtett működést, mely a tájban otthonos mérték sajátlagosságát juttatja szóhoz. Jelen írás elsőként arra tesz kísérletet, hogy e költők művei nyomán betekintést adjon a skót és az alemann dialektusokban megnyilvánuló értelmező alkotás módjaiba, vagyis abba, ahogy a nyelvben és a tájban az ember általuk lakozhat.

Skót és alemann

Robert Burns műveinek karakterét a skót nyelv adja, mint népnyelv és mint tájnyelv, mely Jeffrey Skoblow megfogalmazásával élve „dubla beszéd [*dooble tongue*]”. A skót „dubla beszéd”, hiszen „mindig [...] az angol nyelv tudatában és annak tényleges nyelvi jelenlétében íródik, nem egyszerűen egy másik nyelv, hanem zsigereiben egy másik nyelvhez tartozik [...]”.¹² A skót és az angol ilyen összetartozása azonban lényegi különbözőségüket is magában hordozza. „A skót és az angol nyelv közötti különbségek magukba rejtik az élet, a párbeszéd és a közösségek

különbözőségét.¹³ Az élet-, a gondolkodás- és a beszédmód terén megmutatkozó különbségek az angol és a skót nép *világa* között lévő eltérésekből fakadtak, fakadnak. Jól mutatja ezt az is, hogy az 1707-ben életbe lépett Angliát és Skóciát egyesítő (*The Union of Parliaments*) törvények ugyan „egyesítették a két kormányt, de nem tudták egyesíteni a két népet.”¹⁴ Maga Skócia népnyelve sem korlátozódik a skótra, mely eredetileg Észak-Anglia anglikán nyelvezetére utalt. Mellette a kelta eredetű skót gael is meghatározó nyelvi karaktert képvisel a skótok beszédében.¹⁵

Burns a délkelet-skóciai Ayrshire megye Alloway nevezetű falujában született, s költészete is e táj beszélt nyelvének jellegzetességeit őrzi. „[A]z emberek beszélt nyelve olyan forrást jelentett számára, mely szinte saját költészete volt, egy összetett közösség beszéde, saját, ősi gyökerekkel bíró hagyománnyal.”¹⁶ Ám látnunk kell, hogy a tájhoz tartozás, s annak nyelvi karakteréhez való illeszkedés sohasem jelent kizárólagosságot, sokkal inkább differenciált meghatározottságot.

„Burns nyelvezete egészében véve ayrshire-i, csak néhány szó fordul elő, mely teljesen ismeretlen e megyében. E szavakat átvehette Ramsay-tól, Fergusontól és másoktól, de néhányat közülük minden valószínűség szerint édesapjától tanult, aki tizenkilenc éves volt, mikor elkerült Kincardineshire-ből, egy olyan korban volt tehát, midőn az ember szokincse az élet hagyományos teendőit tekintve jórészt teljes, s melynek elhagyását a körülmények semminemű változása, tán még egy másik országba való áttelepülés sem idézheti elő. Ekképp feltételezhetjük, tulajdonképpen nem is lehet másként, hogy William Burness beszédében olykor szülővidékéről származó szavak bukkantak fel, tehetséges fia pedig gyorsan barátságot kötött e keleti szójárással, melyet a nyugat zenéjével kombinált, ezáltal nem a kelet vagy a nyugat, hanem egész Skócia költőjévé válva.”¹⁷

Burns költészete a tájnyelv ekképp felfogott differenciált meghatározottságából építkezik, s e differenciált meghatározottságban rejlő nyelvi lehetőségek megképzése révén őrizte meg a tájnyelv költőiségét, valamint a benne és általa felfedetté váló költői világot. Versei betekintést engednek e világba, hogy a tájnyelvben, a tájnyelv által őrzött viszonylatokat magunk is megtapasztalhatjuk, azok költőiségét magunk is belakjuk.

A tájon beszélt nyelv iránti elköteleződés jellemzi a bázeli születésű Johann Peter Hebel költői habitusát is. Jóllehet Hebel életét jórészt Karlsruheban élte le, mindvégig megőrizte őszinte ragaszkodását Bazel és a környező vidék iránt.¹⁸ E vidékhez való ragaszkodásában pedig a táj nyelvéhez való ragaszkodás szükségképp benne foglalt, hiszen a táj világát s e világ eredetét – magát a tájon jellemző gondolkodásmódot – a táj nyelve őrzi. Mint egyik levelében Hebel maga írja, „[a] zsenge gyermekkorban a beszéddel szerezzük első benyomásunkat a bennünk lévő emberi érzésekről, azok irányáról, és általa nyerjük a rajtunk kívül lévő dolgok első értelmes szemléletét, mely mindenkor segít az ember karakterének meghatározásában, s nem mindegy, hogy ez mely nyelven történik.”¹⁹

A nyelv meghatározza a gondolkodásmódot, hiszen az a gondolkodás alapvető – ha nem is kizárólagos – módja. Az alemann dialektus – akár a skót – mint táj- és mint népnyelv önálló és sajátlagos, a lét által az emberre szabott mértéket értésre

adó beszéd. A dialektus, a köznyelvhez viszonyított differenciáiban, éppen annak lehetőségét teszi nyilvánvalóvá – és annak igényét alakítja ki –, hogy az ember gondolkodásában mindenkor teret adhat a még nem ismert, a nem így ismert számára. Hebel *Alemann költemények* (1803) című kötetében szereplő versei az alemann szókinccset közkinccsé teszik, vagyis „a hétköznapi tárgyak, események és érzések olyan árnyalt megnevezéseit[]” adják az olvasó számára, „melyek a köznyelvből hiányoznak”.²⁰ Mi több, az alemann dialektus e megnevezései nemcsak hiányoznak a köznyelvből, hanem, mint azt az *Alemann költeményeket* az irodalmi németbe átültető Richard Gäng kiemeli, „idiómája utánozhatatlan, kifejezései és beszédfordulatai közül számosak nincsenek megfelelője az [...] irodalmi németben”.²¹ Éppen ebben áll a tájnyelv költői jellege: a köznyelv szabályain túlmutatva, sajátos, a létviszonylatoknak megfelelő mérték szerint képezi meg a mondhatót, azt, ami megnevezést kíván, s melynek önálló értelmezése, artikulációja a beszédbe ágyazódva adódik számunkra. Ennek, a mérték önálló és sajátlagos értelmezésének, a beszédben magáról hírt adó rejtett működésének enged teret tehát a dialektus, s adja ekképp annak eredendő tapasztalatát, hogy miképp vagyunk, midőn otthonosan a táj világában, költőien rendezkedünk be a nyelvbe.

Átváltozások

Az ovidiusi *Átváltozások* a mitikus transzformációnak nemcsak „alakzatait” mutatja be, hanem az átváltozás lényegének tapasztalatát is adja, vagyis annak belátását, hogy a lét mint a létező lényege, mindig a szituáció változó viszonyai szerint alakul, azaz annak megfelelően alakul át, s alakítja át az embert. Nincs ez másként a nyelvben sem. Azt, hogy a nyelv miként alakítja magát a tájnyelvben, s hogyan válik költőivé benne ezáltal a mondás, Burns és Hebel költeményei egyaránt megmutatják, más-más dialektus logikája, mégis egyazon működésmód szerint. E működésmódot pedig a nyelvi alakzatok és azok által létrejött értelemösszefüggések köznyelvitől eltérő strukturálódása képezi. Mivel az értelemösszefüggések sajátos tájnyelvi strukturálódását a szókinccs területén követhetjük leginkább nyomon, jelen írás meghatározott szavak értelemösszefüggéseinek feltárására szorítkozik. A tájnyelvként megképződő beszéd- és értelemösszefüggések ilyenén feltárásához tudnunk kell, melyek a tájnyelv alapvető jellegzetességei. A nyelvi archaizmusok, az önálló nyelvjárási alakulatok és a jövevényszók mint nyelvjárási jelenségek, egyaránt egy-egy tájék nyelvi jellegzetességei közé tartoznak.²² „Nyelvi archaizmusok a hangtan, az alaktan és a szókinccs területéről egyaránt előfordulnak.”²³ Azaz a tájnyelvi szavak értelemösszefüggéseinek strukturálódásában a szavak „régiségének” olykor döntő szerep jut. Az önálló nyelvjárási alakulatok jelentősége ugyancsak meghatározó, hiszen, mint azt korábban feltártuk, a költői jelenséget lényeg-eredetében, vagyis létjellegében önállóság tünteti ki. A nyelvjárási lexikológia a „köznyelvben ismeretlen, a köznyelvi beszélő számára nem érthető nyelvjárási szavakat *valódi* (korábbi megnevezéssel *tulajdonképpeni*) *tájszóknak*”²⁴ nevezi. A szókinccs területén ekképp megmutatkozó önálló nyelvjárási alakulatok *fogalmi* vagy *névbeli* tájszók. Az előbbieket olyan fogalmat jelölnek, melyre a köznyelvben nincs külön szó, utóbbiak egy a köznyelvben is ismert fogalmat más, a tájra jellemző

sajátos szóval illetnek.²⁵ Ekképp, a valódi tájszók autonómiája a megfeleltethetőség hiányának nyelvi meghatározottságában áll. A tájnyelvi szókincsben jelentkező ilyen autonóm nyelvjárási alakulatok azonban a sajátlagos létviszonylatok önálló artikulációját illetően pusztán egyetlen dimenziót képviselnek. Ugyanis az *alaki* tájszók, melyek a köznyelvi szavaktól csak hangalakjukban térnek el, valamint a *jelentésbeli* tájszók, melyek egy vagy több értelmükben különböznek a lexéma-szinten azonos köznyelvi szavaktól,²⁶ szintén a sajátos létviszonyok önálló megképzését adják az ember számára. A tájnyelvi szavak önállósága tehát nem merül ki a szókincs önálló nyelvjárási alakulataiban, vagyis a valódi tájszók nyelvileg meghatározott autonómiájában. A beszéd önállóságát lényegét illetően mindenkor a gondolkodás önállósága képezi, s ez a tájnyelvben sem merül ki egy-egy jelenség nyelvi értelemben vett függetlenségében, meg nem felelhetőségében. Az önállóság mindig az összefüggések értelmének önállósága is.

Mint az Hebel *Alemann költemények* című kötete kapcsán megfogalmazást nyer, az alemann dialektust „a tájnyelv erényei – összeolvadások, összevonások, kicsinyítő képzők, rövid és hangsúlytalan szótagok – lazává, lendületessé és bájosá tették”.²⁷ A tájnyelvnek ezek az erényei alakítják a skót tájnyelv karakterét is, a beszélt nyelv sajátosságainak megfelelően. A skót angolszász és óangol hagyományokból építkezik, az alemann pedig nemcsak nyelvjárás, hanem maga a közép-felnémet nyelv is. Gyökereikből táplálkozva mindkét dialektus létrehozta önálló és sajátos nyelvi variációit – szavait, kifejezéseit, értelmezéseit –, melyek logikája, azaz nyelvi és értelemösszefüggéseik strukturálódásának módjai által betekintést nyerhetünk abba, hogyan lakozhat az ember a tájra jellemző beszédben.

A tájnyelv önálló és sajátos nyelvi variációinak értelmezésében meghatározó szerepet játszik a *transzformáció*. Transzformáción ez esetben olyan átalakulást értünk, melynek keretében egy szó, kifejezés értelme mássá lesz a beszélők számára. E jelenség nem kizárólag a tájnyelv sajátja, azonban karakterének alapvető vonását képezi. Mikor egy elsősorban a köznyelvből ismert szó vagy kifejezés a megszokottól eltérő értelmében tűnik ki, vagyis más kontextust teremt, a gondolkodás ezen eltérő beszéd-, illetve létösszefüggésben – melyet az asszociáció és a fantázia által létrejött eltérésként, differenciaként tapasztal meg –, felfedi maga számára a költői működését. Jóllehet a nyelvjárás, a tájnyelv, a köznyelvet megelőző nyelvváltozat,²⁸ vagyis a köznyelv alapul a tájnyelven, a két nyelvváltozat értelemösszefüggései között fennálló differencia a kölcsönös transzformáció termékeny kapcsolatát hozza létre. A tájszó új megvilágításba, új kontextusba helyezi a köznyelvből ismert szót, a köznyelvi szó árnyalja, a tőle való eltérésben kontúrozza a tájszó értelemvonatkozásait. A tájszó, a köznyelv szavával való termékeny differenciájában, költői transzformációként értelmezhető, mely a tájat minduntalan belekölti a szóba, hogy az ember a szóban, a tájon sarjadó gondolkodásban lakozhasson.

1786. július 31-én jelent meg Burns a szakirodalom által legtöbbször Kilmarnock-kiadásként (*Kilmarnock volume*) említett, főképp a skót dialektusban íródott költeményeit egybegyűjtő kötete, *Versek, nagyobbrészt skót népnyelven (Poems Chiefly in the Scottish Dialect)* címmel.²⁹ A kötetben szereplő *Egy egerhez (To a Mouse)* című vers alkalmát, mint az alcímben megfogalmazást nyer, azon eset adta, „mikor a költő 1785. november 20-án ekéjével fészkeből [az egeret] kifordította”.³⁰ Az állat

és ember közös sorsát illetően empátiát tanúsító viszonyulás határozza meg a vers alaphangulatát: „Hány szép reménység megszakad, / egér meg ember hasztalan / tervezgeti” (BK 79), s az állat lakozásért viselt gondját egyszerű, megrendítő vonatkozásban láttatja: „Hogy számítgattad: jön a fagy, / a tarló csupaszon marad, / majd békén meghúzod magad / kis rejtékén; / s lám, összezúzta házadat / az én ekém.” (BK 79). Ebben a létösszefüggésben, mely a versben a skót dialektus talaján bontakozik ki, feltűnik egy a tájnyelvi transzformáció költői működését láthatóvá tévő szóösszetétel. Az egér által a költőtől „csent élelemre” a vers a „*daimen-icker*” szóösszetétellel utal, melynek értelme – mint azt John Cuthbertson világossá teszi – „olykor egy kukoricacső”,³¹ s mely a vers tanúsága szerint „sovány falat” az egér számára. Az említett szóösszetételből a skót *icker* (angolul *ear*, azaz ‘cső’) felel meg a magyar ‘kukoricacső’-nek, míg a *daimen* szó a gyakoriságra utal: „*daimen*, ritkán, néha-néha”.³² A *daimen* szó egy az angol köznyelven is értelmes szóból vált, alakult a skót nyelv valódi, az angoltól független fogalmi tájszavává. Cuthbertson a szó eredetét a következő módon tárja az olvasó elé:

„Burns idejében, és később is, a farmon dolgozókat mindig fél évre vették fel, az aratókat pedig mindig az aratás idejére, nem határozott időre, hanem a termény betakarításáig. Napszámosokkal [emiatt] nem lehetett találkozni, vagy csak vész-helyzet esetén. Így, a ritka dolgok megnevezésére, főképp mivel megjelenése valamiféle eseménynek számított a földművesek egyhangú életében, a *dayman* [napszámos] megfelelő és (számukra) kifejező szó volt. Mindenre, ami ritkán fordult elő, azt mondták, olyan, mint a *dayman* [napszámos], s a nyelv természetes útján a hasonlító szerkezet jele el is maradt.”³³

Maga a szó írásmódja is változáson ment keresztül, ahogy *dayman* többes száma nyomán (*daymen*) *daimenné* lett, jelezve, hogy a tájnyelvi transzformáció által a szó alakja és értelme egyaránt önállósult. A *daimen-icker* kifejezés a *kukoricacső* elcsenésének *ritkaságszám*ba menő voltát fogalmazza meg csak e tájra jellemző módon, ekképp egybegyűjtve és költőien őrizve a tájon ismert értelemösszefüggéseket. Másképp fogalmazva, abban, ahogy a tájon jártas beszéd létrehozta a *daimen* szóban megmutatkozó költői transzformációt, s ahogy Burns verse ezt előtűnni engedti, láthatóvá válik egy a táj világának részét képező, embert, földet és állatot összekötő sajátlagos létösszefüggés, melyben megérthetjük magunkat, melyben helyünket lelhetjük.

Johann Peter Hebel többségében 1799 és 1802 között keletkezett³⁴ alemann dialektusban írott költeményei is tanúságot tesznek a tájnyelvi transzformáció e költői módjáról. *A Wiese (Die Wiese)* című vers a fekete-erdei Feldbergnél fakadó és a Rajnába torkolló folyó³⁵ dicsérete, s mint ilyen, a folyó karakterét környező világa vonatkozásában tárja fel, annak viszonylataiban láttatja, a környező világ, vagyis a táj beszédmódjában. Az említett versben helyet kap a *G'halt* szó is, melyet a német köznyelvből jól ismerhetünk, itt azonban az alemann tájnyelv szavaként, nyelvi archaizmusként, a köznyelvben nem alkalmazott, önálló értelmében szerepel. Az irodalmi német a *der Gehalt* és a *das Gehalt* szavakkal valaminek a ‘tartalmára’, illetve a ‘fizetésre’, ‘járandóságra’ utal, az *Alemann költemények* 1817-es kiadásának

a szerző által mellékelte szómagyarázatában azonban a *G'halt* szó mellett az említett értelemlehetőségek közül egyik sem szerepel. Helyettük ez áll: „*Gehalt, Zimmer*”.³⁶ A 'tartalom' és a 'járandóság' helyett az alemann dialektusban a *Gehalt*, vagyis tájnyelvi alakjában a *G'halt* szó egy 'szobára', egy 'lakra' utal, mely az ember megtartottságát, megőrzöttségét, fenntartottságát szolgálja: *Ge-halt. A Wiese* című költeményben a szó a következő megfogalmazásban tűnik fel: „*im christalene Ghalt und in der silberne Wagle*”, melyet Richard Gäng ekképp fordít irodalmi német nyelvre: „*im kristallinen Gemach und in der silbernen Wiege*”.³⁷ A sziklákban őrzött, ott rejtekében tartott forrás a „leány”: „kristályszobában, ezüstbölcsőben” nyugszik, s e kristályszobából indul útjára, mint a Wiese folyó. A szoba nem falak közé zárt űr, sokkal inkább lét-tér, mely saját, teret képző viszonylataiba gyűjt egybe,³⁸ ezekben tartja fenn és tartja meg az embert. Richard Gäng fordítása, mely a *G'halt*tal a *Gemach* szót rokonítja, ugyancsak ezen a csapáson jár, hiszen a *Gemach* szó tájnyelvi értelme 'helyiség', 'ház', 'épület', melyek tér-karaktere éppen otthon adó, megtartó, fenntartó jellegükben van. A *G'halt* szó *Gemach*-hal történő fordítása ily módon ugyancsak arra mutat rá, hogy a *G'halt* mint 'szoba', mint a megtartottság lét-tere, az a hely, ahol a tér viszonylataiba gyűjtve otthonra lelünk, ahol lakozunk. Így lakozik a „leány” mint folyó, mint forrás, „kristályszobában, ezüstbölcsőben”. A *G'halt* szó értelmének tájnyelvi (transz)formációja által tehát épp a lakozás létjellege, s ez által lényegeredete nyer költői megfogalmazást. A szoba, a lak az, amelynek tér-viszonyai megtartanak, s mely megtartottságban az ember helyét, menedékét leli.

Találkozások

Hebel *A Wiese* című verse végigkalauzolja az olvasót a Wiese folyó által bejárt tájon, mindvégig a folyót, azaz „a leány” allegóriáját kísérve, aki kedveséhez, a Rajnához közeledve beteljesíti sorsát.

und es wird der wohr, was im verborgene Stüebli
d'Geister gsunge hen, und an der silberne Wagle!
Halt di numme wohl! – I möcht der no allerlei sage,
aber's wird der windeweh! (AG 32)

s beteljesedett, mit titkos szobában a szellemek
ezüst bölcsődben zengtek neked!
Élj boldogul! – Még oly sok mindent mondanék,
de tudom, leköt a *feszült váradalom*.³⁹

A folyó „feszült váradalommal” tekint kedvesével, a Rajnával való találkozása elé, s e feszült váradalom hangoltságára az alemann nyelvjárás egy önálló és sajátlagos, a megnevezés és a megnevezett rejtett illesztékét őrző szóösszetételt alkalmaz: *der Windeweh*. Hebel az *Alemann költemények*hez írott, fentebb már említett szómagyarázatában a szó következő értelmezését adja: „[s]zél [*Wind*] és fúvás [*weh*]. Kifejezés a hosszú várakozással járó nyugtalanságra. [...] *Ki merne mindig bátor len-*

ni, midõn ily k ets egek k ozt [wunn und wee] verg odik?’ Ezen  r asm od alapján [wunn und wee] talán még a Wohl und Web, vagyis a reménnyel és f elelemmel telve is megfelelő kifejezés.⁴⁰ A Windeweb szó a sz l f v s ara utal, a természet, a táj egy jelenségére, s ezt az ember hangolts g nak egy összetett módjával, a feszült, reménnyel és f elelemmel teli v arakoz s hangulatával hozza összefüggésbe.  gy képez e nyelvi archaizmus hangulati hasonlóságon alapuló jelentéssűrítő főnévi összetételt: a sz l mint természeti jelenség fenomenális jellegét a tájnyelvi gondolkodás egy nehezen meghatározható hangulathoz hasonlítja, s e kettő összefonódik a közös  rtelemvonalatkoz sban.⁴¹ éppen ezen általa képzett összefüggés nyomán költői e tájnyelvi összetétel – a tájékon követett rejtett m rt eknek megfelelő, önálló megfogalmazod s t képezi a természet és az emberi hangoltság viszonyait egybefonó létösszefüggésnek. Másképp fogalmazva, a szóösszetétel költői megfogalmazását adja azon állapotnak, mikor az ember természete a nyugtalanság állapotát ölti, vagyis mikor „megszállja valami”, ami által nyugtalanná lesz, vagy mikor „megcsapja a v arakoz s szele”, s ez feszültséget kelt benne. A sz l f j, s amerről f j, hoz valamit. A sz l ígéret, s az ígéret feszült v arakoz st kelt – beteljesedik-e? K r l rhatn nk ezt a hangulatot m g több, tal l bb módon is: az alemann egyetlen szóösszetétellel  lteti azt, ami maga is összetett: a természet és a hangoltság viszonyai-ban megképződő kifürkészhetetlen l helyzetet.  rtelm ben tehat az alemann Windeweb olyan önálló összefüggést teremt, mely eltérő horizontok (természeti jelenség és emberi hangoltság) kreatív asszociációja révén ad hírt arról, ahogy emberről és természetről, az emberi természetről a beszéd által gondolkodhatunk.  ly módon a sz  összetétele m rt eket szab, egy meghatározott létösszefüggés értelmezését  lt en  r nyt mutat, ugyanakkor elveti a lehetőséget, hogy a mértékvétel mindenkor kéznéllevő pusztá formul jak nt tekintsünk r .⁴² Az összetétel – s az általa teremtett kreatív  rtelemvonalatkoz s – a táj sajátságos gondolkodásának és a beszéd ebből adod  önállóságának megfelelően, a létösszefüggés mértéke szerint nyújt költői menedéket. Azaz ember és természet, szóösszetétel és  rtelemvonalatkoz sok találkozása költői tal lkoz sk nt tűnik itt ki, amely lehetőséget teremt arra, hogy a létrejött viszonylatokban a táj beszéde által lakozzunk.

A szobát, mint a t r-viszonyokba való egybegy jt ts get, a megtartotts g helyét, az ember menedékét, láthattuk, az alemann dialektusban a *G’halt* szóval  lletik. E szó értelmének tájnyelvi (transz)formációja által, azaz a köznyelvtől való eltérésében  rzi azon önálló * rtelem-összefüggést*, mely az emberi lakozás egy sajátos *l t sszef gg s nek* mértékéről tesz bizonyoságot. A szoba megtart, fenntart, s ebben a meg- és fenntartotts gban helyet, menedéket ad az ember számára.  vja a „kristályszobában, ezüstbölcsőben” rejtőző „l nyt”, a „forrást”. Ezen meg- és fenntartotts g  rtelemir nya mentén alakul a skót nyelvjárás *ba’* szava is. A skót *ba’* az angol *hall* sz  rövidített alakja, mely utóbbi értelme ’előszoba’, ’folyosó’, ’terem’, ’lakhely’, valamint vidéki házak nevét részben képező szó (pl. *Haddon Hall*)⁴³ kontextustól függően egyr nt lehet. A körülzárt t r jellege tehat, mely a lakozás számára létrejött építmény részét vagy magát az építményt képezi, e szóban is sajátos  rtelemlehet s geket nyer. Ezen  rtelemlehet s gek bővülnek a *ba’* sz  skót dialektusban tapasztalt alkalmazása által. Mint arra Cuthbertson felhívja a figyelmet, „Burns költeményeiben a *ba’* konyhát jelent. [...] *A két kutya*ban a *ba’*

folk [*folk*, azaz 'nép' – V. D.] a szolganépre utal [...].⁴⁴ A *ba'* szó, a *ball* értelemlehetőségei nyomán, a lakozásra szánt körülzárt teret képező kitüntetett helyre mutat, egy olyan helyre, mely befogadja, egybegyűjti és megtartja, ebben a megtartásban pedig menedéket nyújt az *egyszerű nép* számára. A skót nyelvjárásban, a tájéket jellemző gondolkodásnak megfelelően, mely a földközeli természetesség és a népi egyszerűség mértékét tartja szem előtt, e kitüntetett helyet a *konyha* képezi. Mint azt Cuthbertson kiemeli, „a konyha a paraszt vagy zsellér házának legfőbb helyisége volt, s e legfőbb helyiséget *hallnak* nevezték”.⁴⁵ A konyha melege, az éltető tűz és a gondoskodás tere egybegyűjti és megtartja a paraszti népet, helyet ad annak, és ekképp megőrzi azt, ami a táj földjéből annak mértéke szerint sarjad. Így válik menedékévé a konyha a földdel összhangban élő egyszerűségnek, s megőrzi eme lényegi egyszerűséget akkor is, midőn az az urak szolgálatába kell, hogy álljon.

A *ba'*, azaz a konyha, azonban nemcsak saját helyét jelöli ki önnön hely-jellege által, hanem, mint azt a skót nyelv költőisége megmutatja, az építmény *tájolt-sága* mentén más helyet is kijelöl, mely hozzá tartozik, s mégis a lakozás egy eltérő módjának enged teret. Burns *A zsellér szombatestéje* (*The Cotter's Saturday Night*) című versében, mely a skót paraszti lét világába enged betekintést, a következő sorokat olvashatjuk: „The healsome Porritch, chief of SCOTIA'S food: / The soupe their only Hawkie does afford, / That 'yont the hallan snugly chows her cood”,⁴⁶ azaz magyar fordításban: „De már fel is tálalták a szerény / skót zabkását, amelyet ízesen / megöntöztek friss tejjel; a tehén / az udvaron kérődzik csendes-sen” (BK 66).⁴⁷ Jóllehet a fordítás nem követi szorosán az eredeti szöveget, a kontextus így is jól láthatóvá válik. A család vacsoráját a zabkása képezi, melyhez a konyha falán túl (*'yont the hallan*) kérődző tehenük adja a tejet. A konyha mellett tehát a konyha fala, azaz a skót *hallan* is sajátos térbeli jelentőséget nyer, hiszen a lakozáshoz hozzá tartozó, mégis annak egy a konyhától létjellegeiben és jelentőségében elkülönített helyére mutat. A *hallan* szóösszetétel sajátlagossága és önállósága ekképp a ház felépíttségének mértéke szerint való, azon mértéknek felel meg tehát, melyet a konyha teréhez hozzá tartozó, mégis attól eltérő térbeliség határoz meg.

A konyha, mint a ház fő helyisége, a tájékozódás kiindulópontjául szolgál. Cuthbertson ekképp teszi világossá a ház terének a konyhához kapcsolódó összefüggéseit: a tehénnel rendelkező parasztok és zsellérek házának egyik végében a konyha helyezkedett el, a másikban az istálló (*byre*). A két helyiséget, hogy a lakókat az istálló és a konyha között történő közlekedés során megkímélje az időjárás viszontagságaitól, fedett folyosó kötötte össze (*trance*), melynek mindkét végén egy-egy ajtó nyílt az említett helyiségekbe. A *hallan* szó a konyhának azon falát jelölte, mely elválasztotta a fedett folyosótól, s mely egyszersmind az istállóra nézett.⁴⁸ A szóösszetétel, mint a *ball* és az *end* ('vég') szavak összeolvadása – *ball-end*, azaz *hallan* – egyszerre utal a konyha helyiségének meghatározó jellegére, valamint arra, hogy a konyha más helyiségektől elválasztott, azokkal mégis összetartozó. Másképp fogalmazva, a *hallan* szó a konyha határoltságának megnevezéseként a határoltságról, mint egy fedél alá tartozó osztozottságról ad hírt. A konyha vége, a konyha fala, *hallan*, a konyhát elválasztja a folyosótól, valamint a folyosó

másik végén található istállótól, de a szóban forgó konyhafalon található ajtó mégis utat nyit az istálló felé, ahol a család megélhetését szolgáló tehén (*Hawkie*) leli helyét. A szóösszetétel két szó olyan találkozását képezi (*hall* és *end*), mely a lakozás mértékét az eltérő, mégis összetartozó terek sajátlagosságainak felmutatása által adja, s egyszersmind ez által őrzik meg azokat. Azaz e sajátlagosságok nyomán a tájnyelv gondolkodásának megfelelő beszéd egy önálló megnevezést mint önálló értelmű összetételt hoz létre, így nem enged kitérést azon létösszefüggés elől, amelyet a szóban feltáruló értelemösszefüggéseként kell meggondolnunk, hogy ily módon annak eredendőségében lakozhassunk. Burns megfogalmazása 'yont the ballan' ('a konyha falán túl') helyett *in the byre* ('az istállóban') is lehetett volna, ha pusztán az istállóban lévő tehén hollétére szeretett volna utalni. Itt azonban egy meghatározott létösszefüggés értelmére, jelentőségére mutat a beszéd: ember és állat, ember és föld, természet és megélhetés, egyszóval a lakozás közös-létének egy összefüggésére, a ház eltérő helyei által kijelölt sokféle, mégis közös térre. S éppen e látszólagos magától értetődőségre való rámutatás által lakozhat költőien az ember a gondolkodásban, a szóban.

Titokzatos alakzatok

Nem minden esetben követhető nyomon azonban a tájnyelv beszédének logikája a köznyelvből ismert szavak mentén. A tájnyelvi beszédben, a dialektus szavajárásában gyakran találkozhatunk olyan szavakkal is, melyek eredete nem nyilvánvaló, nem egyértelmű, olykor ismeretlen. A tájnyelv tehát e tekintetben – bizonyos szavainak eredetét illetően – is eltér attól, ami a köznyelvben megszokott. A beszéd eredetének efféle titokzatosága pedig önálló, még nem ismert jellegének azon vetületét adja, melyet fentebb a valódi tájszók nyelvileg meghatározott autonómiájaként illettünk. A mértékvétel sajátlagos önállóságát rejtő költői nyelvi autonómiáját ez esetben tehát a tájnyelvi alakzat autonómiája képezi: az önálló nyelvjárási alakulat vissza nem vezethetősége. Vagyis e vissza nem vezethetőségben megmutatkozó költői a nyelv kitüntetett és kitüntető, titokzatos sajátossága – kifürkészhetetlen eredete és rejtélyes alakzata – által adja a létösszefüggés mértékének s e mérték rejtett működésének tapasztalatát.

Burns *Az ördög címére* (*Address to the Deil*) című versében megjelenő *cantraip* szó jól láthatóvá teszi az említett tájnyelvi alakzatok e titokzatos sajátosságának mi-benlétét. Az ördöggel cimboráló boszorkák bűbájára utal a *cantraip* szó, mely a versben a „*cantraip wii*” (BP 58) szókapcsolatban bukkan fel. Maga a *cantraip* szó értelme „varázslat, bűvölet”.⁴⁹ A boszorkák *bűvös igével* varázsolják el, mint Pilinszky János fordításában olvashatjuk, az ifjú férj „legjavább kis eszközt”, mégpedig „oly időt, / midőn a férfi-büszkeség / legégetőbb!” (BK 71). A *cantraip* szó az angol nyelv szókincsétől független eredettel bír, arra nem vezethető vissza, s eme eredendő titokzatoságában maga is valami titoktelire utal. Valamire, aminek tapasztalatát csak körülírni lehet, megnevezni nem, jobban mondva, csak nem-névvel lehet illetni: *cantraip*. Ez a boszorkák bűvös igéje, igézete, mely fölülkerekedik az emberen, s megbénítja. A skót nyelv *cantraip* szava tehát rámutat, hogy a gondolkodás megtapasztalta, a nyelv pedig tud a titokteli fenoménjéről, mely elragad, ko-

rábbi állapotunkból kimozdít, vagyis a máshogy-lét egy módjába taszítja az embert. Mint pedig azt a skót *cantraip* szó láthatóvá teszi, a titokteli által e sajátos módon kitüntetett létviszonylat autonóm, nyelvileg is titokzatos módon nyer megfogalmazást.

Hebel *Alemann költemények* című versgyűjteményének *Január (Der Jenner)* című darabjában ugyancsak feltűnik egy olyan fogalmi tájszót képező szó, mely által az önálló nyelvjárási alakulatok titokzatossága mutatkozik meg. E szó az alemann *baschge*, mellyel a megszemélyesített Január küzdelemre szólítja a Napot: „Der Jenner seit: 'I förch di nit. / Chumm, wenn de mit mer baschge witt!'” (AG 148). Nyersfordításban ez a következőképp hangozhat: „Január így szól: nem félek / Gyere, ha mersz, küzdjünk meg”. A *baschge* szót Richard Gäng a *kämpfen*, azaz 'küzdeni' igével fordítja irodalmi németre (AG 149), mely jöllehet értelemirányában megegyezik az alemann szóval, ennek sajátos értelmét mégsem teszi láthatóvá. Hebel a költeményekhez írott szómagyarázatában ekképp tárja fel a *baschge* szó értelmét: „birkózás közben az erőt egymás ellen felmérni, [...] kényszeríteni, odacsapni, [valakit valamire] rászorítani.”⁵⁰ Ebből láthatóvá válik, hogy a *baschge* ige nemcsak lexikailag tér el a köznyelvből ismert *kämpfen* igétől, hanem a *máshogy* mondásban *mást* is mond: magát a küzdelem jellegének sajátlagosságát adja értésre. Azaz itt nem „általában véve” a küzdelemről van szó, hanem a küzdelem meghatározott vonatkozásairól: az erőviszonyok felméréséről, valamint a másik legyűrésének, valamire való rászorításának szándékáról. A győzelem helyett tehát a szándékra helyeződik a hangsúly. A Január és a Nap nem pusztán szemben állnak egymással, mint két ismeretlen és indifferens fél, hogy megküzdjenek, s egyikük győzedelmeskedjen. A Január szembeszáll a Nappal, ellenáll annak, hogy a Nap melege ne gyűrhesse le a telet és ezzel őt magát. A *baschge* a küzdelem *attitűd*ének szava: a Január nekiveselkedik a Napnak, ellene szegül a küzdeni akarárásban, hogy megvédje magát, hogy visszazorítsa a Nap melegét, hogy megőrizze saját jellegét. A *baschge* szó ekképp differenciálja a küzdelem értelmét, olyan vonatkozására irányítva a figyelmet, melynek felismeréséhez meg kell gondolnunk a szituációban foglalt létösszefüggésnek a beszédben kirajzolódó karakterét, s ennek nyomán számot kell vetnünk azzal, hogyan érthetjük másképp a szituáció sajátlagosságát egy meghatározott, nyelvi autonómiájában kitűnő tájszó által. Az értelmezés ezen útját bejárva a tájszó értelme a feltárult létösszefüggés sajátlagosságának értelmévé válik, e sajátlagosságnak megfelelő titokzatos nyelvi autonómia (vissza nem vezethetőség) pedig hírt ad a viszonylatoknak megfelelő beszéd kifürkészhetetlen mértékéről.

Mezőföld

„A táj csak az a pillér lehet, ahonnan egy emberi és lírai világot boltoz maga fölé a költő”⁵¹ – mondja Tüskés Tibor a dunántúli költők antológiáját bevezető dialógus során. Burns és Hebel költeményei nyomán láttuk milyen módon pillére a táj a nyelvben megmutatkozó világ boltozatának, vagyis hogy hogyan ad teret a táj a beszéd azon képződményeinek, melyek a sajátos lét- és értelemösszefüggések mértékének megfelelő lakozás lehetőségét adják, s ezzel menedéket nyújtanak az ember számára. Ennek nyomán azt is mondhatjuk, a táj nem „csak az a pillér lehet”,

mely teret ad a költői világnak s megtartja azt; a táj *a* pillér: maga a föld, melyből a gondolkodás sarjad. A tájnyelv, a nyelvjárás költőisége a beszéd földjének költői lehetőségeiben gyökerezik. E költői lehetőségeket illető tudás mindenkor a magyar irodalom meghatározó vonását képezte, Kazinczy „műiskolájától”⁵² Petőfi és Arany költészetén át a huszadik századi népi írók mozgalmáig. Robert Burns és Johann Peter Hebel is a népnyelv hagyományait őrző elődeik nyomán, azonban egy művészi mozgalom, kollektíva hangoltságától függetlenül alkottak. A föld szava, az otthon adó tájban gyökerező gondolkodás mégis beleszövődött költeményeikbe, s azok meghatározó karakterét adta. Nem „plebejus költészetéről” kell ennek kapcsán szót ejtenünk, s nem is a hazafias érzület megnyilatkozásáról – sokkal inkább a tájnyelv ama költőiségéről, mely a gondolkodás önállósága, az értelemösszefüggések kreatív megképzése által őrzi a lét sajátlagos mértékét, ily módon képes azt újra és újra gondolkodásunk részévé tenni. Pákolitz István költészetének is alapvető vonását képezi a tájnyelv e költői volta.

Pákolitz István 1919-ben született a Tolna megyei Pakson. Tolna megye a közép- és dél-dunántúli nyelvjárások területéhez tartozik,⁵³ ekképp a Tolnában honos tájnyelvi beszéd a dunántúli nyelvjárások számos jegyét magán viseli. Paks városa a Balaton keleti peremvidékétől délkeleti irányban a Dunáig terjedő *Mezőföldön* helyezkedik el, mely vidék épp a Közép- és Dél-Dunántúl határmezsgyéjét képezi, mintegy a Balaton meghosszabbításaként. A Mezőföld határvidékként, nyelvjárása jellegét illetően is ötvözetet képez, egyúttal azonban sajátos karakterrel is bír. Ötvözi, vagyis átveszi mind a Közép-, mind a Dél-Dunántúl nyelvjárásának mintázatait, legyen szó alaktani jelenségekről vagy lexémákról, miközben jellegzetességével árnyalja a terepnumában fennálló tájnyelvi viszonylatokat. Pákolitz, aki paraszti családból származott, jól ismerte a tájnak a nyelvben megképzett költői világát, mely műveiben minduntalan hírt ad magáról. Verseiben egy-egy szó, egy-egy kifejezés nyilvánítja meg, hogy a tájék az az eredet, melyből a gondolkodás sarjad, melyben gyarapszik, s mely teret ad a beszédben történő lakozás számára. Hiszen a szülőföld dialektusában, a nyelvjárás otthonos gondolkodásában az ember mindig helyét leli, bárhol járjon is.

Pákolitz István *Sírhatnőkom* című versének első versszaka ekképp szól:

A lélekvesztőnek elkeresztelt
vékonyan bordázott
és billenékeny halászciklivel
csurgok völgymenet
a kityekotyá alkonyi folyón.⁵⁴

A versben tipográfiaiilag is kiemelt *csikli*, mint önálló nyelvjárási alakulat, névbeli tájszót képez. Ahogy azt a *Magyar Néprajzi Lexikon* kiemeli, „[a] különböző méretű, egy vagy több embert befogadó csónakoknak helyenként külön nevük volt (az egy embert szállító csónak a Balatonon *lélekvesztő*, Baja környékén *csikli* [...]).”⁵⁵ Láthatjuk, különböző tájak eltérően gondolkodnak e vízi alkalmatosságról, s ennek megfelelően más-más megnevezéssel illetik. A Balaton vidékén a csónak egyszemélyes, instabil volta nyomán kapja a *lélekvesztő* megnevezést, a Dél-Du-

nántúlon – a vers tanúsága szerint – billenékenysége mellett kiképzésének módjára esik a hangsúly. Míg azonban az előbbi esetben a metaforikus megnevezés nyilvánvaló értelemösszefüggést teremt, a *csikli* esetében a szóalak nem ad betekintést a szó értelmébe, ahogy értelmének eredetébe sem. Az *Új Magyar Tájszótár* meghatározása, mely szerint a *csikli* értelme „kis halászladik, könnyű csónak”,⁵⁶ szintén nem mutat rá a *csikli* szó sajátlagosságára, vagyis arra, amin a megnevezés költői önállósága alapul. Tolna megyében a *csikli* szót *csigli* alakváltozatban is alkalmazzák, Bába, Bogyiszló, Madocsa, Paks, Dunaszekcső, Mohács, Baja és Szeged térségében egyaránt ismert, Pakstól Mohácsig pedig többes száma, a *csiklik* is használatos.⁵⁷ A szó alkalmazásának ily módon kijelölt földrajzi területe rámutat a szó értelem-területére, vagyis az értelmezés azon terére, ahol a szó által illetett csónakot *csikliként* értik. Hiszen a *csikli* Pakstól egészen Bajáig a *Dunával tart*: bejárja e tájékat a folyóval, s a hajózás, a vízi lét egy errefelé ismert alkalmatosságának közös nevét adja az itt élő emberek számára. A megnevezés sajátlagossága, titokzatos autonómiája tehát ez esetben is az általa bejárt, belakott tájék beszédében és gondolkodásában rejlik. A *csikli* a Duna magyarországi alsó szakaszán egy vízi járművet illető észlelés- és értelemviszonylatok önálló megnevezése, mely költői, hiszen kreatívan őrzi sajátos értelmének kifürkészhetetlen eredetét, s a szóban forgó dolog ezen eredetben rejlő közös mértékét. Nem vezethető le, nem fedhető fel, hogy miért éppen így nevezik a vékonyan bordázott, billenékeny csónakot e tájon. Az itt élők értik e szót, s megértik magukat annak kreatív sajátlagosságában, ekképp pedig a gondolkodásnak a táj által szabott rejtett mértékében. Pákolitz István fent idézett verse nem bemutatja, hanem felmutatja e titokzatos nyelvi alakzatot, azaz a szót annak mondása által, a vers szövevébe szöve, kontextusában engedi működni.

Éppen így igaz ez a *berbecs* szóra is a *Pokoltornác* című vers elején:

Megájjsak beste büdös kölke
nem hosztá berbecsét a kácsáknak
hun a francos nyavájába korészútá
egész mélségés nap té csipás⁵⁸

A tájnyelven komponált szitokáradat termékeny feszültséget hordoz, hiszen irodalmi képződményként groteszk költeménnyé teszi ama beszédet, aminek költői jellegét sem értelemösszefüggéseiben, sem intenciójában nem fedezhetjük fel – hiszen e beszéd, bár sajátlagos és önálló, nem mértékletes. A vers költői jellegét azonban nem is e beszéd mértékletességében kell keresnünk, hanem a létezés fonákjának inventív nyelvi megképzésében, s ekképp annak feltűnni engedésében, hogy a beszéd maga a gondolkodás. Emellett, a lét fonákját felmutató groteszk költemény a *tájnyelvi* költőiségének is teret ad az általa létrejött feszültségtérben, így hozva létre több értelemréteget, így válva differenciálttá. A második sorban megjelenő *berbecs*, a *csikli*hez hasonlóan, ugyancsak névbeli tájszó, hiszen a Tolna megyei Kajdacson és Szekszárdon az ördögcérna nevű növény szinonimájaként alkalmazzák.⁵⁹ Az ördögcérna „liláspiros virágú, rendszerint sövénynek ültetett cserje”,⁶⁰ de takarmánynövényként is alkalmazzák. „Az ördögcérna [...] levelét a libáknak, kacsáknak szedik, kora tavasszal a pipéknek adják enni. Néha liszttel keverik.”⁶¹ A

berbecs ekként körülhatárolt értelméből érthetővé válik a szó kontextusa is: „nem hoztál berbecsöt a kácsáknak”, vagyis ’nem hoztál ördögcérnát a kácsáknak’. De a dialektus nem az érthetőségre törekszik, hanem saját nyelvi jellegének megőrzésére, ekképp nem ördögcérnát mond, hanem *berbecsöt*, hiszen a tájon honos gondolkodás ezt a szót költötte a maga számára, ebbe rendezkedett be – a meghatározott, sajátlagos viszonylatok mértéke szerint ebben a szóban nyilatkozik meg, titokzatos önállóságát megőrizve. A versben megszólaló beszéd fonákja e szó által szövi magába a tájnyelv költői voltát.

Alaki szempontból a *berbecset* ékezet különbözteti meg a *berbéc*s szótól, mely azonban nemcsak más értelemmel bír (egyik ezek közül a ’kos’), de tárgyias szerkezetben ejtése is eltér: *berbécset*. Ezzel szemben, láthattuk, a *berbecs* szó tárgyias szerkezetben a *berbecsöt* alakkal bír, mely által, névbeli tájszó volta mellett, alaki tájszót is képez. Mint arra fentebb utaltunk, az alaki tájszavak csak hangalakjukban térnek el köznyelvi megfelelőiktől. „A különbség akár egy beszédhang is lehet.”⁶² Esetünkben ugyan nincs a köznyelvben használatos alakja a szónak, mégis alaki jellegzetességét képezi a dunántúli beszédnek az *ë*-vel jelölt beszédhang, az ún. dunántúli *e*, mely a „középső nyelvállású magas hangrendű (palatális) *e* foném[a] [...] [J]elölése még az egységes irodalmi nyelv kialakulását megelőzően megszűnt”.⁶³ Bár jelölése megszűnt, a tájnyelv mégis őrzi e fonémát, s így e beszédhang részévé válik annak a nyelvi önállóságnak, mely által a létviszonylatok sajátos, egy tájon meghatározott módon értett értelemösszefüggései egy-egy beszédképződményben megmutatkoznak. Az *ë* fonéma ily módon a nyelvjárás költői jellegéhez tartozik: általa a tájnyelvi beszéd máshogy ejt egy-egy szót, így mást is mond, mint a köznyelv.

A fogalmi, névbeli és alaki tájszók mellett, mint azt a korábbi példák kapcsán is láthattuk, a jelentésbeli tájszók által is megnyilatkozik a beszédben rejlő gondolkodás költői volta. Azt mondhatjuk, a jelentésbeli tájszók esetében az értelemösszefüggések megváltozása, vagy azok eltérő értelmezésének lehetősége képez költői, azaz sajátlagos, önálló, s a meghatározott viszonylat(ok) egy-egy tájon ismert, mégis rejtekében őrzött mértékének megfelelő transzformációt. Pákolitz István *Menetkészen* című versét, melyben több tájszó jelentőséget kap, a nyelvjárás költői jellegének egy ezen utóbbi, jelentésbeli voltát láthatóvá tévő szava zárja.

Az iskoláig vezető utcákon végigcaplatva
Jól megjegyeztem magamnak minden házat
ahol a havat még *öregibű* se takarították el.⁶⁴

Az ’öreg’ szó köznyelvi értelme itt nem illeszkedik a kontextusba – a tipográfiai kiemelés mellett e nem-illeszkedés képez döntő utalást tájnyelvi karakterére. Szinnyei József *Magyar tájszótára* szerint az ’öreg’ szó egyik lehetséges tájnyelvi értelme a ’nagy’.⁶⁵ Ebből érthetővé válik, hogy az *öregibű* – mely egyszersmind alaki tájszót is képez a köznyelvi *öregből* *öregibűre* történő változása nyomán – értelme ’nagyjából’.⁶⁶ S ezen értelem létrejöttében is sajátos *λογός* működik. E sajátosságot a hasonlóságon alapuló névátvitelt⁶⁷ működtető viszonylatok sajátlagossága alakítja. Az öregember, mint a mondás mondja, „megette a kenyere javát”. Valaminek

a 'java' a 'nagyja', ekképp úgy is mondhatnánk, az öregember élete nagyját leélte. Az 'öreg' és a 'nagy' fogalmak az értelmezés ezen párhuzama által válnak szinonimákká, mely párhuzam a hasonlóságon alapuló névátvitelt is lehetővé teszi a népi gondolkodás számára. Valaminek az 'öregé' tehát ezen névátvitel értelemösszefüggésében valaminek a 'nagyjára' utal. E sajátos és önálló értelmi transzformáció költőisége abban áll, hogy két a hétköznapi viszonylatok horizontján összefüggés nélküli fogalmat hoz termékeny kapcsolatba, hiszen annak kreatív meggondolására késztet, miben is áll az öregség, s mit is jelent valaminek a nagyja. Vagyis az asszociatív értelmi transzformáció által létrejött új értelemösszefüggés olyan értelemközösséget hoz létre, melynek nyomán egy a köznyelvi gondolkodás által el nem gondolt létösszefüggésre helyeződik a hangsúly, ugyanakkor a közösségben foglalt különbözőség révén az egyes szavak is árnyaltabbakká válnak saját értelmükben. Az öregség a létezés java: valaminek a nagyja tehát nem csak mennyiségében áll. Hogy néhol a havat még *öregibű* se takarítják el, mit sem változtat ezen.

A nyelv nem eszköz, a beszéd nem csatorna, a szó nem kód. A beszédben, így a nyelvben is, lakozunk, abban mondjuk ki magunkat, s költőiségét az asszociáció és a fantázia révén képezhetjük meg, a sajátlagos létviszonylatoknak megfelelő rejtett és változó-változatos mértékkel. A népnyelv, a nyelvjárás, a tájban otthonos gondolkodás tudja ezt, mert őrzi azt, ami sajátja, a föld szavát. Az őrzésben lehetjük hát helyünket, s nem azért, mert az őrzött mindig elérhető. Mint Heidegger fogalmaz „a megőrzés benne állása: tudás”.⁶⁸ A megőrzött nem a mindig kéznéllevő, elérhető, a már jól ismert vagy tudott. A megőrzött maga az őrizni tudás. A létösszefüggések értelmének, a mondás alakzatainak őrizni tudása a beszédben. Ezt a tudást adja a tájnyelvi beszéd, s e tudás adja költőiségét.

JEGYZETEK

1. A tájnyelv költőiségét illető alapvető kérdéskört Martin Heidegger *Nyelv és baza (Sprache und Heimat)* című írása járja körül, mely jelen dolgozat számára is vezérfonalul szolgált. Martin Heidegger, *Nyelv és baza / Sprache und Heimat* = Uő., *Költemények a gondolkodás tapasztalatából: németül és magyarul*, ford. Keresztury Dezső, szerk. Ferge Gábor, Societas Philosophia Classica, Bp., 1995, 104–161.

2. Martin Heidegger, „...költőien lakozik az ember...” = Uő., „...költőien lakozik az ember...” *Válogatott írások*, ford. Bacsó Béla et al, T-Twins, Pompeji, Bp., 1994, 201.

3. Hans-Georg Gadamer ekképp fogalmaz a fantáziát illetően: „Phantasie meint hier natürlich nicht ein vages Vermögen, sich allerhand einzubilden, Phantasie steht vielmehr in hermeneutischer Funktion und dient dem Sinn für das Fragwürdige, dem Freilegen-Können von wirklichen, produktiven Fragen [...]” Hans-Georg Gadamer, *Die Universalität des hermeneutischen Problems* = *Gadamer Lesebuch*, hrsg. von Jean Grondin, Mohr Siebeck, Tübingen, 1997, 66.

4. Martin Heidegger, *Az út a nyelvhez*, = „...költőien lakozik az ember...” ford. Hévízi Ottó, 252.

5. Martin Heidegger, „...költőien lakozik az ember...” ford. Szijj Ferenc, 193.

6. Martin Heidegger, *A műalkotás eredete*, ford. Bacsó Béla, Európa, Bp., 1988, 112.

7. Platón, *A lakoma*, ford. Telegdi Zsigmond, Atlantisz, Bp., 1999, 72.

8. A beszéd más módjaira e helyütt azért utalunk, hogy rámutassunk, a nyelvi beszéd nem a beszéd egyetlen módja. A vizuális beszéd, a zenei hangok beszéde, a testbeszéd, a gesztusok beszédének fogalmak által el nem gondolható viszonyai ugyancsak a költői lakozás terébe tartozhatnak. Hogy azonban az eltérő létösszefüggések és beszédviszonylatok horizontjairól gondolkodhassunk, a nyelvbe/nyelvekbe kell eredendően berendezkednünk. A vizuális, a zenei hangok beszédének és a gesztusok beszédének kimondhatatlansága csak a nyelv által fogalmazódhat meg: „ezt nem lehet elmondani”. Ezért kap itt kitüntetett, jóllehet nem kizárólagos szerepet a nyelvi beszéd.

9. J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms*, André Deutsch Limited, London, 1977, 181.
10. K. M. Petyt, *The Study of Dialect. An Introduction to Dialectology*, André Deutsch Ltd., London, 1980, 24–25.
11. „The strange forms and idioms hold our attention, for dialect has not the ‘veil of familiarity’.” A. F. Scott, *Current Literary Terms*, Macmillan–St. Martin’s Press, London, New York, 1965, 76.
12. Jeffrey Skoblow, *Dooble Tongue. Scots, Burns, Contradiction*, University of Delaware Press–Associated University Press, Newark, London, 2001, 125.
13. John Speirs, *Burns and English Literature = The Pelican Guide to English Literature: From Blake to Byron*, ed. by Boris Ford, Penguin, Harmondsworth, 1972, 100.
14. L. M. Angus-Butterworth, *Robert Burns and the 18th-century Revival in Scottish Vernacular Poetry*, Aberdeen University Press, Aberdeen, 1969, 8.
15. David Daiches, *Robert Burns and His World*, Thames & Hudson, London, 1971, 40.
16. John Speirs, *Burns and English Literature*, 101. A skót irodalmi költészetben ugyanakkor a tájnyelv hagyományának őrzése maga is hagyomány volt. Burns költészete, ekképp, „a skót verselés egy Henryson és Dunbar óta folyamatos tradíció zárását képezi”. *Uo.*, 100. Az említett Robert Henryson és William Dunbar XV. századi középskót (*Middle Scots*) nyelven író költők saját népük számára a népnyelven írták műveiket, melyek a chauceri költészet nyomát viselték. Anglia és Skócia 1707-ben életbe lépett egyesítése nyomán a XVIII. században a skót népi költészet hagyománya ismét felvirágzott, melynek fő képviselői Allan Ramsay és Robert Ferguson voltak, akik nyomdokain Burns is haladt. Lásd L. M. Angus-Butterworth, *Robert Burns and the 18th-century Revival in Scottish Vernacular Poetry*, 1–14., valamint David Daiches, *Robert Burns and His World*, 40–49.
17. John Cuthbertson, *Complete Glossary to the Poetry and Prose of Robert Burns*, Alexander Gardner, Paisley, London 1886, 81.
18. *Johann Peter Hebel in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, dargestellt von Uli Däster, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1973, 9–10.
19. *Uo.*, 71.
20. *Geschichte der deutschen Literatur: 1789 bis 1830*, von Autorenkollektiven Leitung und Gesamtbearbeitung Hans-Dietrich Dahnke (1789–1806) und Thomas Höhle in Zusammenarbeit mit Hans-Georg Werner (1806–1830), Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin, 1978, 605.
21. Richard Gäng, *Zur Übertragung = Johann Peter Hebel, Alemannische Gedichte. Mit hochdeutscher Übertragung von Richard Gäng*, hrsg. von Wilhelm Zentner, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2010, 201.
22. Cs. Nagy Lajos, N. Császi Ildikó, *Magyar nyelvjárások*, Tinta, Bp., 2015, 18.
23. *Uo.*
24. *Uo.*, 53. (kiemelés az eredetiben)
25. *Uo.*
26. *Uo.*, 52.
27. *Geschichte der deutschen Literatur: 1789 bis 1830*, 605.
28. Cs. Nagy Lajos, N. Császi Ildikó, *Magyar nyelvjárások*, 10.
29. David Daiches, *Robert Burns and His World*, 40.
30. Robert Burns, *Egy egérbez = Uő., Válogatott versek*, szerk. Kéry László – Kormos István, Európa, Bp., 1959, 78. Burns *Versek, nagyjából skót népi nyelven* című kötetéből származó további költeményeinek magyar fordítását ugyanezen kiadásból idézem, a vonatkozó oldalszámot zárójelben, a főszövegben jelölöm (BK). Az *Egy egérbez* című mű Szabó Magda fordításában olvasható.
31. John Cuthbertson, *Complete Glossary to the Poetry and Prose of Robert Burns*, 106. (kiemelés az eredetiben)
32. *Uo.*, 106. (kiemelés az eredetiben)
33. *Uo.*, 107. (kiemelés az eredetiben)
34. Wilhelm Zentner, *Einleitung = Alemannische Gedichte. Mit hochdeutscher Übertragung*, Reclam, Stuttgart, 2010, 5.
35. Martin Heidegger, *Nyelv és haza / Sprache und Heimat*, 129.
36. Johann Peter Hebel, *Wortklärungen zu vorstehendem Texte = Alemannische Gedichte: für Freunde ländlicher Natur und Sitten*, Carl Haas’schen Buchhandlung, Wien, 1817, 112.
37. Johann Peter Hebel, *Die Wiese = Alemannische Gedichte: mit hochdeutscher Übertragung*, Reclam, Stuttgart, 2010, 14, 15. (kiemelés tőlem – V. D.) Az *Alemann* költeményekből származó további

alemann és/vagy irodalmi német nyelven idézett részletek ugyanezen kiadáson alapulnak. Az idézetek oldalszámát a továbbiakban a főszövegben, az idézetet követően zárójelben jelölöm (AG).

38. A tér egybegyűjtő jellegéhez lásd: Martin Heidegger, *A művészet és a tér = „...költőien lakozik az ember...”*, ford. Bacsó Béla, 215. „A hely mindenkor egy tájékat nyit meg, miközben a dolgokat, mint összetartozókat benne gyűjti egybe. A helyen a dolgok tájékkra való egybegyűjtése játszódik le szabaddá tevő oltalmazásuk értelmében.”

39. Mivel az *Alemann költemények* magyar nyelvű fordítása nem áll rendelkezésre, a magyar nyelvű részlet saját fordításomat képezi.

40. Johann Peter Hebel, *Wörterklärungen zu vorstehendem Texte*, 121. (kiemelés az eredetiben)

41. A hangulati hasonlóságon alapuló jelentéssűrítő összetételekről lásd Szabó József munkáját: *A népi szemléletmód tükröződése nyelvjárásaink szókészletében*, SzTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2007, 94–95.

42. A mérték mindig a *sztituáció* összefüggéseiben jön létre, s ezen összefüggéseket kell felismer-nünk, hogy beszélni tudjunk róluk, hogy a beszédbe adott esetben már beágyazódott költői megfogal-mazás(oka)t alkalmazhassuk rájuk, valamint, hogy lehetőség szerint magunk képezzük meg a beszédet költői módon. Más szóval, a beszéd a *sztituáció* változó viszonylatai mentén működik, nem pusztá min-denkor, minden léhelyzetre alkalmazható sémaként.

43. A. S. Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Oxford, Oxford University Press, 2015°, 706.

44. Cuthbertson, 194. (kiemelés az eredetiben)

45. Cuthbertson, 199. (kiemelés tőlem – V. D.)

46. Robert Burns, *Poems, Chiefly in the Scottish Dialect*, John Wilson, Kilmarnock, 1786, 131. (kiemelés az eredetiben) Az idézett kiadásból származó további idézeteket zárójelben, a főszövegben jelölöm (BP).

47. Fordította Kálnoky László.

48. Cuthbertson, 198–199.

49. „Cantraip, or Cantrip. A charm, a spell.” Cuthbertson, 68.

50. Johann Peter Hebel, *Wörterklärungen zu vorstehendem Texte*, 108.

51. *Táj és költészet: Párbeszéd = Dunántúl*, szerk. Pákolitz István – Tüskés Tibor, Jelenkor–Magvető, Pécs, 1967, 10.

52. *Uo.*, 8.

53. Cs. Nagy Lajos, N. Császi Ildikó, *Magyar nyelvjárások*, 95–100.

54. Pákolitz István, *Sírbatnékom = Uő., Pepitafüzetemből: próza és vers*, Pro Pannonia, Pécs, 1996, 178. (kiemelés az eredetiben)

55. Lásd a csónak címszó alatt a *Magyar Néprajzi Lexikon* első kötetét. *Magyar Néprajzi Lexikon*, főszerkesztő Ortutay Gyula, Akadémiai, Bp., 1977, I. kötet, 527. (kiemelés az eredetiben)

56. *Új Magyar Tájszótár*, főszerkesztő B. Lőrinczy Éva, Bp., Akadémiai, 1979, I. kötet, 829.

57. *Uo.*, 828–829.

58. Pákolitz István, *Pokoltornác = Pepitafüzetemből*, 145.

59. *Új Magyar Tájszótár*, I. kötet, 440.

60. *Magyar Értelmező Kéziszótár*, szerk. Juhász József et al. Akadémiai, Bp., 1972, 1055.

61. Péntek János, Szabó Attila, *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényisme-rete*, Bukarest, Kriterion, 1985, 113.

62. Cs. Nagy Lajos, N. Császi Ildikó, *Magyar nyelvjárások*, 52.

63. *Uo.*, 34–35.

64. Pákolitz István, *Menetkészen = Uő., Megváltatlan*, Pannónia Könyvek, Pécs, 1993, 84. (kiemelés az eredetiben)

65. *Magyar tájszótár*, szerk. Szinnyei József, Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1897–1901, II. kötet, 40.

66. *Új Magyar Tájszótár*, IV. kötet, 251.

67. Szabó József, *A népi szemléletmód tükröződése nyelvjárásaink szókészletében*, 56.

68. Martin Heidegger, *A műalkotás eredete*, 104.